

УДК 331.109

Кельман М. С., д. ю. н., професор, професор кафедри теорії та філософії права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»;
Коваль Н. Т., аспірант кафедри теорії та історії держави і права, Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. Базовою метою реформування, з реалізацією пов'язаний подальший гармонійний розвиток державно — правової системи, є побудова в Україні правової держави. Загальновизнаним, є те що втілення фундаментальних принципів концепції правової держави, передбачає пріоритет інтересів особи, свободи і недоторканності громадян, обмеження політичної влади правом сприяє подолання негативних наслідків тоталітарного минулого, демократизації суспільного життя та встановлення реального правового порядку. Разом з тим, ст. 3 Конституції України закріплює ідеї правової держави та на превеликий жаль, поки що не знаходить своєї реалізації. Видається, що для формування правової держави як особливої форми взаємовідносин держави та громадянського суспільства недостатньо юридичного визнання людини вищою цінністю, закріплення принципів верховенства права і поділу влад, гарантування загальновизнаних політичних та економічних прав. Практичне втілення концепції правової держави вимагає корінної трансформації усіх елементів державно-правової системи, з тим, щоб функції держави здійснювалися такими способами та методами, які б відповідали ідеалам справедливості та гуманізму, забезпечували справжнє верховенство права і гарантували реальну відповідальність держави перед громадянами.

Неймовірно висока значущість в Україні правової держави цілком пояснює актуальність дослідження будь-якої тематики, котра пов'язана з її формуванням. При цьому внаслідок того, що реалізація відповідного завдання виявляється досить складною і суперечливою, підвищену актуальність набуває розробка проблематики якраз у прикладному її аспекті, що пов'язана з пошуком шляхів і засобів реалізації ідеалів правового суспільства на практиці.

Особливо важливим уявляється аналіз питань пов'язаних з реалізацією принципів правової держави у правозастосуванні. З однієї сторони, формування такої держави не може бути забезпечене тільки лише за рахунок удосконалення правотворчої практики, гуманізації і актуалізації чинного законодавства. Вона можлива тільки там, де правові норми отримують практичне втілення і в першу чергу — у діяльності самої правової держави. З іншої сторони, принципи організації які реалізуються у сьогоденній повсякденній практиці, на жаль, і реалізація правозастосовної

діяльності виявилися не адекватними самій ідеї правової держави.

Ключові слова: право, правозастосування, правова держава.

Kelman M. S. Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law, Institute of Law and Psychology of the National University "Lviv Polytechnic";

Koval N.T. Post-graduate student of the Department of Theory and History of State and Law, Private Higher Educational Institution of the King Danil University

PROBLEMS OF PROVIDING OF LEGAL CHARACTER OF PRAVOREALIZACIYNOY ACTIVITY ARE IN UKRAINE

Abstract. *By the base purpose of reformation, to realization subsequent harmonious development is related state — legal system, there is a construction in Ukraine of the legal state. Confessedly, there is that embodiment of fundamental principles of conception of the legal state, foresees priority of interests of person, freedom and inviolability of citizens, limitation of political power, a right, overcoming of negative consequences of totalitarian the pas promotes democratization of public life and establishment of the real legal order. At the same time, 3 Constitutions of Ukraine fasten an item the idea of the legal state and much to our regret, so far does not find the realization. Given out, that for forming of the legal state as special form of mutual relations of the state and civil society not enough legal confession of man by a higher value, fixing of principles supremacies of right and division of vlad, guaranteing of confessedly political and economic rights. Practical embodiment of conception of the legal state requires native transformation of all elements of the derzhavno-pravovoy system, with that the functions of the state were carried out such methods and methods which would answer the ideals of justice and humanism, provided the real supremacy of right and guaranteed the real responsibility of the state before citizens.*

Incredibly high meaningfulness in Ukraine of the legal state fully explains actuality of research of any subject which is related to its forming. Thus by virtue of that realization of the proper task appears difficult enough and contradictory, enhanceable actuality development of problematiki acquires just in applied its aspect, that related to the search of ways and facilities of realization of ideals of legal society in practice.

Especially important is an analysis of questions of the principles of the legal state related to realization in pravozastosuvanni. From one side, forming of such state can not be well-to-do only only due to the improvement of pravotvorchei practice, humanizing and actualization of current legislation. It is possible only wherein legal norms get practical embodiment and above all things — in activity of the legal state. From other side, principles of organization which will be realized in today's everyday practice, unfortunately, and realization of pravozastosovnoy activity appeared not adequate the idea of the legal state.

Keywords: law, law enforcement, law state

DOI: <https://doi.org/10.36477/2616-7611-2018-07-04>

Постановка проблеми. Сьогодні ми знову переживаємо фрустрацію, крах наших сподівань на повноцінне життя українців в Україні. Для того щоб зупинити розгубленість і дезорієнтацію в суспільстві, маємо повернутися до засад справедливості і гуманізму, маємо не мовчати й не дати згорнути все те, що так важко було відтворено в попередні роки, події на сході та півдні України нагально звернули увагу правової спільноти на крихкість та вразливість права, а тому маємо з усіма нашими здобутками й нашою системою цінностей знайти через суспільний договір в Україні точку динамічної рівноваги. Вищезгадані процеси зумовлюють потребу в забезпеченні складного правового регулювання, здійснюваного через особливу форму реалізації права — правозастосування.

Аналіз останніх досліджень. Важливим теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи А. Андріїва, М. Байтіна, С. Братуся, А. Венгерова, С. Гусарєва, А. Козловського, М. Костицького, М. Кельмана, В. Кудрявцева, Є. Лукашової, О. Лейста, О. Петришина, О. Стовби, О. Тихомирова, В. Ткаченка, І. Шутака, Р. Халфіної та інших, в яких при характеристиці питань дії права, правового регулювання, юридичної практики, правової поведінки, законності та правопорядку, правової свідомості та правових відносин, ефективності норм права, правопорушень та юридичної відповідальності розглядались окремі аспекти застосування права.

Серед вітчизняних представників галузевих юридичних наук, які досліджували різні аспекти правозастосовної діяльності, необхідно відзначити В. Авер'янова, Ю. Бауліна, І. Голосніченка, А. Дубінського, А. Закалюка, В. Калмикова, А. Комзюка, В. Колпакова, М. Коржанського, В. Лихолоба, М. Міхеєнка, праці яких використані в дисертації.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування базових принципів організації і методики здійснення правозастосування у правовій державі. Практичною метою роботи є виявлення таких шляхів та засобів удосконалення системи правозастосування, які сприяють реалізації у ній ідеалів правової держави.

Виклад основного матеріалу. Незаперечними фактами, є те, що забезпечення реалізації у вітчизняному правозастосуванні ідеалів правової держави складає вельми складну проблему, на сьогоднішній день не викликає сумнівів. Зазначена обставина обумовлює необхідність вирішення питання про те, які фактори найбільш серйозно впливають і є перепорою на шляху здійснення у правозастосовній діяльності конституційно закріпленого положення про правовий характер Української держави.

Встановлена, у ході аналізу специфіка взаємозв'язків дотримання вимог, які ставляться до правозастосування, свідчить про те, що очікуваний ефект може бути досягнутий тільки за умови послідовної реалізації алгоритму, який включає чотири відносно самостійних стадії.

Першою стадією виступає створення суб'єктивних передумов формування правової держави за допомогою заходів, спрямованих на трансформацію суспільної свідомості. Визнання відповідної діяльності необхідне і першочерговою стадією вирішення завдань, пов'язаних з

реалізацією ідеалів правової держави у правозастосуванні відіграють більш значну роль у порівнянні з іншими факторами.

По — перше, вони є необхідними, і її відсутність не може бути компенсована, і у тому числі юридичними засобами.

По — друге, їх наявність сама по собі виступає однією з значимих умов виникнення будь — яких інших передумов забезпечення правового характеру правозастосування, як загальних, так і спеціальних, як об'єктивних, так і суб'єктивних передумов у значній мірі залежить від ефективних заходів, цілеспрямовано використаних для становлення недостатності об'єктивних умов реалізації у правозастосуванні вимог, які ставляться до нього.

Другою стадією у алгоритмі, який розпочався, виступає створення специфічних, суб'єктивних умов для реалізації у правозастосуванні ідеалів правової держави. Доцільність здійснення такої діяльності саме на другій стадії визначається тим, що до цього моменту вже є необхідні суб'єктивні умови для забезпечення правового характеру правозастосування, що у значній мірі мотивує вирішення поставленого завдання.

Третя стадія передбачає утворення юридичних гарантій, компенсуючи відсутність тих окремих спеціальних об'єктивних передумов, які у силу різних причин не вдалося створити на попередньому етапі.

На загал ефективність, яка здійснюється на стадії діяльності, яка розглядалася виступає те, що в умовах, коли вже здійснений комплекс заходів, спрямованих на утворення системи передумов, які сприяють практичному втіленню ідеї правової держави, появляється можливість моніторингу цієї системи у її дії.

Відповідно, може бути правильно вирішено питання про те, недостатність яких конкретно факторів негативно пов'язують на рівні реалізації вищої, які ставляться до правозастосування і які гарантії справді можуть таку недосконалість компенсувати.

Четверта стадія-утворення системи юридичних гарантій, які забезпечують оптимальне функціонування системи правозастосування. Зазначену стадію слід розглядати, як підсумкову у силу того, що тільки тоді, коли на загал вже утворені умови для реалізації у правозастосуванні пред'явлених до нього високих правових вимог, можуть ефективно вирішуватися окремі проблеми, які обумовлюють зниження ефективності, такої реалізації. Наявність юридичних гарантій в умовах, коли необхідні передумови для забезпечення правового характеру правозастосування відсутні, самі на собі ні в якій мірі не сприяють реалізації конституційно закріпленого положення про правовий характер держави України.

Аналіз наукової літератури з проблеми, яка розглядається дозволяє зробити висновки про те, що на протязі останніх більше як двадцяти п'яти років, вирішується з урахуванням вимог, які обумовлені визнанням України правовою державою, проблеми підвищення якості правозастосовної діяльності, вчені у переважній більшості випадків ставили удосконалення її нормативно правових засад [1, с. 45–54]. Реалізація наукових рекомендацій на практиці дозволила утворити розгалужену систему різноманітних за своїм

змістом і спрямованістю юридичних гарантій. Водночас ставлення завдання побудови правової держави в Україні стала орієнтиром, у знатній мірі, який визначив характер реформування судової системи і системи адміністративних органів.

Проте, організаційні реформи далеко не завжди приносять відчутний позитивний ефект, а побудова систем юридичних гарантій практично працює, і причиною є те, що юридичні засоби об'єктивно не можуть бути універсальним інструментарієм, здатними для вирішення будь-яких проблем, які пов'язані з відсутністю передумов для реалізації ідеалів правової держави. Система юридичних гарантій здатна працювати тільки за умови наявності необхідних загальних суб'єктивних умов формування правової держави, але саме такі умови в Україні якраз не склалися.

Підтвердження тому, що специфіка української правосвідомості, є фактором, який не сприяє, а навпаки є перепорою вирішення завдань, які пов'язані з реалізацією ідеалів правової держави у правотворчості правозаконній і правозастосовній діяльності держави, виявляється цілком не є безпідставними і не поодинокими у цьому зв'язку, є можливим у якості прикладу навести лише деякі, найбільш типові характеристики, які дозволяють виявити аналіз спеціальної літератури:

- по-перше, відмінною рисою української правосвідомості, виступає нігілізм, який доходить до повної невіри у можливість досягнути справедливості правом, і названа особливість суспільної правової свідомості виступає не зделаною перешкодою, яка є перепорою сприйняття ідеології правової держави;

- по-друге, для української правосвідомості, традиційна характерна схильність до колективістських цінностей, у той же час як реалізація ідеалів правової держави вимагає автономної особистості;

- по-третє, в Україні глибоко укорінено переконання про необхідність сильної держави, і ця необхідність традиційно є виправданням свавілля влади, яке несумісне з ідеєю правової держави, і стає передумовою для формування звички несвободи, і як наслідок, відсутність правової активності;

- по-четверте, для української правової свідомості характерне ототожнення справедливості скоріш з правдою, аніж з правом, причому намагання шукати правду, а не право, причому намагання шукати правду, а не право приводять до формування звички добитися задоволення власних інтересів неформальними засобами, що також виключає високу правову активність особи;

- по-п'яте, українська суспільна правова свідомість характеризується традиціоналізмом (сам по собі, не є негативною рисою, він заперечує вплив щодо вирішення завдань, які пов'язані з реалізацією ідеалів і принципів правової держави внаслідок того, що схильність до архаїчних норм та моделей виявляється фактором, який знижує, ефективність ідеологічного впливу на суспільну правосвідомість).

Особливо слід зазначити, що перелічені якості української суспільної правосвідомості, слід розглядати, як традиційно притаманні йому ментальні

риси. Але цей факт, що вони мають далеко не довершений характер, зокрема, вказують на те що вони описуються українськими філософами першої половини ХХ століття, визнаними спеціалістами у сфері вивчення вітчизняної правосвідомості [2, с. 97].

Специфіка української правосвідомості, обумовлює об'єктивні складності, у формуванні розвинутого, ефективно функціонального громадянського суспільства, а також повільну трансформацію, взаємовідносин між державою і суспільством, і до сьогодні базуються на етатистських і патерналістських традиціях. Зазвичай ті заходи, ті правові властивості, якими характеризується громадянське суспільство і саме по собі, і у його взаємовідносинах з державою, дають підстави вести мову про відсутність необхідних передумов для формування правової держави.

За відсутності загальних суб'єктивних умов реалізації ідеалів і принципів правової держави не складаються і спеціальні передумови, необхідні для проведення системи правозастосування у відповідність з вимогами, які ставляться до нього у правовій державі. Правосвідомість суб'єкта правозастосування характеризується різноманітними деформаціями, не наділена необхідними для забезпечення реалізації у правозастосуванні високих морально-правових вимог і правосвідомості осіб, які виступають іншими учасниками правозастосовного провадження. Якість законодавства залишається низькою, а його правовий характер може розглядатися скоріш лише як благі наміри, а ніж умовами забезпечення дотримання вимог, які ставляться до правозастосування у правовій державі.

Не дивлячись на те, що необхідні передумови для реалізації у правозастосуванні вимог, які обумовлені ідеалами і принципами правової держави, відсутні, виявити такі періоди державно-правового розвитку, на яких би зусилля держави були зосереджені безпосередньо на створенні таких передумов, не уявляється можливим.

Остання обставина, можливо обумовлюється тим, що вирішуючи проблему, формування правової держави, українське суспільство орієнтувалося і продовжує орієнтуватися на європейський досвід. Проте, не береться до уваги те, що на відміну від України, у західних державах перший і другий етап формування правової держави, реалізація її ідеалів і принципів, суб'єктивні та об'єктивні передумови, що склалися, були пройдені набагато скоріше. При цьому сприятливі умови склалися в основному природнім шляхом, чому сприяли існуючі соціально-культурні традиції. В Україні ж, у силу притаманних їй національних та ментальних особливостей, які забезпечують реалізацію ідеалів і принципів правової держави у державно-владній діяльності, у тому числі правозастосовній, вимушує стимулювання процесу відродження таких передумов.

Торкаючись безпосередньо питання створення загальних суб'єктивних умов здійснення конституційного положення про правову державу, необхідно відмітити, що проблеми, які вимагають у цьому зв'язку свого вирішення, в українській правовій дійсності, наскільки ж тісно переплетені між собою, що виокремити будь-яку з них у якості основної досить не просто. Разом з тим,

очевидно, що вирішення завдання ідеологічними засобами-заходами, і у цьому зв'язку не аби яке значення набуває напрацювання чіткого розуміння, того, куди відповідно зусилля мають бути спрямовані.

Різноманітність, наукових доктрин стала одним з факторів, які обумовлюють відсутність єдиною офіційної концепції, яка відображає уявлення про правову державу. Як наслідок, заходи, які здійснюються, спрямовані на здійснення конституційно закріпленого положення про правовий характер держави Україна, виявилися, зазвичай непослідовними і безсистемними.

Усвідомлюючи необхідність того, щоб на державному рівні була чітко визначена сутність правової держави як моделі, реалізацію якої виступає метою правової політики, вимагається особливо акцентувати увагу на наступних моментах, які виступають умовами позитивного вирішення зазначеного завдання.

По-перше, модель правової держави має бути побудована з урахуванням національної специфіки. Україна — країна з власними культурно-правовими традиціями, і українська модель правової держави, якщо вона коли-небудь буде побудована, поза сумнівом буде відображати такі традиції.

Світогляд, який характерний для українського суспільства, принципово своєрідний. І у силу цього, як справедливо зазначає відомий науковець М. І. Козюбра «сліпе запозичення і наслідування безглуздя, яке небезпечне і може бути погубительним» [3, с.76].

По-друге, не дивлячись на те, що « у соціальних прогнозах відносно майбутнього України, оптимістична перспектива розвитку країни більшістю спеціалістів пов'язується, як правило, з соціально-демократичною концепцією держави» [4, с.45], необхідно, давати собі звіт у тому, що ця концепція з самого початку утопічна. Правова держава не сумісна з соціальною у тому розумінні, яке властиве українській правосвідомості. Умовою правової держави — свобідна і активна особа, соціальна ж держава в українському розумінні завжди означає патерналізм.

По-третє, створення концепції правової держави передбачає, у першу чергу, зовсім не моделювання відповідної організаційної структури, обґрунтування доцільних і допустимих форм, механізмів і засобів здійснення загально значимих функцій держави.

Вона передбачає вибудовування ієрархії загально значимих цінностей, конкретних морально-правових вимог, які ставляться до правотворчої, правозастосовної і правореалізаційної діяльності держави, виявлення тих параметрів зазначених видів діяльності, які відповідають таким вимогам і є свідченням їх фактичної реалізації [5, с. 179].

Слід зазначити, що формування відповідної концепції, само по собі є ефективним способом визначення початкових духовних орієнтирів, що само по собі виступає необхідною умовою вирішених завдань, які пов'язані з побудовою в Україні правової держави [6, с.45].

Формування офіційної концепції зовсім не означає, що усі зусилля суспільства будуть сконцентровані саме на її реалізації. Проте, її відсутність само по собі суттєво ускладнює процес актуалізації правосвідомості українського

суспільства, утвердження у ньому ідеалів і цінностей, які виступають обов'язковими суб'єктивними передумовами побудови правової держави, оскільки виявляється, що іншим чином будь-які орієнтири відносно того, у якому напрямі має розвиватися правосвідомість, у силу специфіки української правосвідомості і слабкості громадянського суспільства виникнути не можуть.

Література:

1. Циппеліус Р. Юридична методологія/ Р. Циппеліус. — К.: Вид-во «Реферат», 2004. — 176 с.
2. Коваль І.М. Теорія і практика громадського контролю у публічному управлінні: адміністративно-правові дослідження : [монографія] / Коваль І. М. — Харків : Ника Нова, 2017. — 428 с.
3. Козюбра М. І. Суд і правотворення в Україні / М. І. Козюбра // Юридична методологія — основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС : матеріали Міжнар. семінару (м. Київ, 13–14 листопада 2003 р.) — К. : Українсько-європейський консультативний центр з питань законодавства, 2003. — С. 30–31.
4. Шишко В. Й. Правотворення і застосування права: проблеми на етапі державотворення. Матеріали учасників міжнародної заочної науково-практичної конференції (Львів, 17 травня 2018 р.) — Львів: ННПП «Львівська політехніка», 2018. — 164 с.
5. Правоприменение: теория и практика / отв. ред. Ю. А. Тихомиров. — М. : Формула права, 2008. — 432 с.
6. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду/А.П.Заєць. — К., 1999. — 320 с.

References:

1. Cy`ppelius R. Yury`dy`chna metodologiya/ R. Cy`ppelius. — K.: Vy`d-vo «Referat», 2004. — 176 s.
2. Koval` I.M. Teoriya i prakty`ka gromads`kogo kontrolyu u publichnomu upravlinni: administraty`vno-pravovi doslidzhennya : [monografiya] / Koval` I. M. — Xarkiv : Ny`ka Nova, 2017. — 428 s.
3. Kozyubra M. I. Sud i pravotvorennya v Ukrayini / M. I. Kozyubra // Yury`dy`chna metodologiya — osnova garmonizaciyi zakonodavstva Ukrayiny` do zakonodavstva YeS :materialy` Mizhnar. seminaru (m. Ky`yiv, 13–14 ly`stopada 2003 r.) — K. : Ukrayins`ko — yevropejs`ky`j konsul`taty`vny`j centr z py`tan` zakonodavstva, 2003. — S. 30–31.
4. Shy`shko V.J. Pravotvorennya i zastosuvannya prava: problemy` na etapi derzhavotvorennya. Materialy` uchasny`kiv mizhnarodnoyi zaochnoyi naunovo- prakty`chnoyi konferenciyi (L`viv, 17 travnya 2018 r.) — L`viv: NNIPP «L`vivs`ka politexnika», 2018. — 164 s.
5. Pravopry`meneny`e: teory`ya y` prakty`ka / отв. red. Yu. A. Ty`xomy`rov. — M. : Formula prava, 2008. — 432 s.
6. Zayecz` A.P. Pravova derzhava v konteksti novitn`ogo ukrayins`kogo dosvidu/A.P.Zayecz`. — K., 1999. — 320 s.